

Inhoud

VOORWOORD

INLEIDING

Drie inquisities

De middeleeuwse (of pauselijke) inquisitie

De Spaanse inquisitie

De Romeinse inquisitie

Wat is een inquisitie?

De insteek van dit boek

DEEL I: DE MIDDELEEUEWSE INQUISITIE, VOORGESCHIEDENIS EN UITBOUW

Carcassonne

De katharen

De kruistocht tegen de katharen

Franciscanen en dominicanen

Robert le Bougre

Lea, een bronvermelding

Het verloop van een proces van de middeleeuwse inquisitie

Visitatie

Het personeel van de inquisitie

De beklaagde

Het verhoor

Pijnbank en wipgalg

Het vonnis
Auto-da-fé
Pauselijke bullen en concilies
Tijdelijk

DEEL 2: DE SCHRIJVERS

Dante Alighieri en 'La Divina Commedia'

Moeilijke mens met een adelaarsneus
La Divina Commedia
Ketters in de hel
Pausen in de hel, in onverwacht gezelschap
Lucifer in de hel
Het paradijs, met Beatrice, Bernardus van Clairvaux en Gratianus
Dante als pausgezinde
Tijdelijk

Gratianus en zijn 'Decretum'

(De kerkjurist)
Monnik of bisschop?
Over middeleeuwse manuscripten, scriptoria, glossatoren en
Franciscus van Assisi
Over 36 causae, Karol Wojtyla en Anders Winroth
Causa 24 en ketterij
De Heilige Geest
Op of onder de grond
Over sodomieten en andere schavuiten
Het celibaat
De wraakzuchtige kant van Gratianus
Lot, de homoseksuele Sodomieten, en de zoutzuil
De Amalekieten en de in stukken gehakte Agag
Kort samengevat
Gratianus en de herontdekking van het Romeins recht
Romeins recht, Wilfried Roels en Barry Nicholas
Cognitio extraordinaria
Slimme pausen en de Digesten van keizer Justinianus

Gratianus als platform

De pauselijke theocratie van de twaalfde en dertiende eeuw
Tijlijn

Jacques Fournier en zijn inquisitieregisters

De Biblioteca Apostolica Vaticana
De inquisitieregisters van Jacques Fournier
Werklustige inquisitierechtbank

De Jood Baruch, de melaatse Guillaume Agasse, en de inwoners van
Montaillou

De bekeerde Jood Baruch
Populair antisemitisme
Baruch
De Talmoed
De melaatse Guillaume Agasse
Levende doden
Guillaume Agasse
De ‘muur’ in de tijd van de inquisitie
Montaillou
Béatrice de Planissoles
Bélibaste
Tijlijn

Franciscus van Assisi en zijn ‘Testament’, met een doorsteek naar ‘De naam van de roos’ van Umberto Eco

(De ‘radicale’ of ‘spirituele’ franciscanen)
Franciscus van Assisi
De mens
Het ‘Testament’
Had Jezus Christus dan toch een geldbuidel?
De leefregels
De regula primitiva
De regula non bullata
De regula bullata
De biografieën

Thomas van Celano

Bonaventura

Paul Sabatier

Usus pauper

Het concilie van Vienne (1311-1312)

Over banketten, al dan niet gewassen pijen, al dan niet gedragen
schoenen en koffers vol geld

Over de franciscaanse gelofte en tussendoor over de doodzonde

Over paus Clemens V (1305-1314)

Paus Johannes XXII (1316-1334)

De brandstapels van Zuid-Frankrijk

Bernard Délicieux

De overige gesommeerde franciscanen

De brandstapels van Italië

Michael van Cesena en zijn *fraticelli de opinione*

Fra Dolcino en zijn pseudo-apostelen

Spiritus libertatis

Tijdslijn

Marguerite Porete en haar ‘Le miroir des âmes simples’ (De
begijnen)

Lambert le Bègue (? – 1177)

De ‘vroegere’ begijnen en Marie d’Oignies

Conventen, begijnhoven en Hadewijch

Bloei

Hadewijch

Wie was Hadewijch?

Bloemardinne

Van Mierlo en de Lijst der Volmaakten

Groeiend wantrouwen en Marguerite Porete

Marguerite Porete

Het proces

Het concilie van Vienne (1311-1312)

Cum de quibusdam mulieribus

Ad nostrum

Wat daarna gebeurde
Tijdljn

Clemens V en zijn bul ‘Vox in excelso’

(De tempeliers)

Drie ridderorden

De Orde van de Tempeliers

Het (non)-proces van de tempeliers

Esquieu de Floyran

De Franse koning aan zet: de razzia’s van vrijdag 13 oktober 1307

De brief van 14 september 1307

De brief van 22 september 1307

Vrijdag 13 oktober 1307

De paus aan zet: de bullen van 22 november 1307 en 12 augustus 1308

Pastoralis praeceminentiae

Faciens misericordiam en Regnans in coelis

Het Perkament van Chinon

De Franse koning slaat terug

Maar de paus trekt aan het langste eind

De vloek van de grootmeester

Tijdljn

Fjodor Dostojevski en zijn ‘grootinquisiteur’

Wat zou Jezus Christus van de inquisitie hebben gedacht?

‘Hem’ en Q

Elke inquisiteur een onnadenkend roofdier?

Tijdljn

Voorwoord

Aan twee dingen heb ik een hekel: aan dogmatisme, enerzijds, en aan het doelbewust achterhouden van informatie, anderzijds. De katholieke kerk – hierna de ‘kerk van Rome’ – blinkt uit in beide aspecten. Dat heb ik als adolescente al ondervonden. En ja, ik heb bij de nonnen school gelopen, dat had u al begrepen. In het indertijd oerkatholieke West-Vlaanderen dan nog wel. Die scholing heeft zijn sporen nagelaten. Onlangs had ik het toevallig nog over het godsdienstonderwijs dat in de latere jaren van het middelbaar in het Sint-Jozefsinstituut in Knokke werd toevertrouwd aan de parochiepriester van dienst. Ik noem hem niet bij naam, dat heeft niet de minste zin. Wel relevant is dat hij ons in de kerstperiode de opdracht gaf om een opstel te schrijven over de betekenis van Kerstmis. Ik zal toen een jaar of zestien zijn geweest, en mijn ouders gaven mij geld om de boeken te kopen die ik wilde lezen, zonder enige controle, ik ben er hen nog altijd dankbaar voor. Van het internet was nog geen sprake, de katholieke bibliotheek schafte enkel geloofsgetrouwe lectuur aan, en dus was ik aangewezen op boekhandel Corman, in de Kustlaan in Knokke. Het was een donker krocht, met een uitbater die enkel Frans sprak, maar waar wel een schat aan boeken te vinden was, van allerlei pluimage. Ik zal dus een boek hebben aangeschaft over de manier waarop het christendom gebruik heeft gemaakt van de heidense erfenis, en delen daarvan in het eigen geloof heeft geïncorporeerd. En toen het opstel over de betekenis van Kerstmis moest worden geschreven, was ik apetrots om uit te kunnen weiden over Midwinter, het heidense feest waarop de winter begint, en dat meestal valt op 21 december. Het christelijke Kerstmis van 25 december was daarop geënt, schreef ik vol zelfvertrouwen, en waarschijnlijk had ik gelijk. Maar ik kwam van een kale kermis thuis, mijn opstel kreeg nul op

tien. Zonder uitleg, gewoon nul op tien. Er zijn zo van die dingen die een mens nooit vergeet.

Een jaar later mocht ik mijn maturiteitsexamen afleggen. Dat was de toelatingsproef voor de universiteit, we schrijven het jaar 1976. Dat examen was essentieel voor wie verder wilde studeren. Zeker dus voor mij, die in universitaire studies een mogelijkheid zag om te ontsnappen aan de Westvlaamse bekrompenheid. Ik koos twee vakken voor het examen, geschiedenis en Engels. Voor geschiedenis schreef ik een tekst over de Russische revolutie, dat was geen enkel probleem. Engels was een ander paar mouwen. Bedoeling was dat ik een Engelstalig boek zou lezen en daar een boekbespreking over zou maken. Ballorig als ik toen al was, stelde ik 'The Power and the Glory' van Graham Greene voor, een mooie roman over een aan de drank geraakte priester in Mexico die er niettemin het beste van probeert te maken. Maar de lerares Engels nam me apart en raadde me aan een ander boek te bespreken, want Greene lag niet zo goed bij de katholieke kerk. Ze wist ook niet hoe de schoolinspectie zou reageren, en die had, als ik me goed herinner, ook een voet in het examen. Ik mocht op mijn zeventiende dan al ballorig zijn, ik was ook realistisch genoeg om haar raad te volgen. Ik heb dus een ander boek voorgesteld (ik ben vergeten welk boek dat was) en ik ben met glans geslaagd voor het examen – ik mocht naar de universiteit! – maar het hele gedoe liet eens te meer een wrange nasmaak na. Natuurlijk heb ik nadien 'The Power and the Glory' van Graham Greene gelezen en herlezen, net als de meeste van zijn andere romans, ik ben nog altijd een fan van Greene. Maar het was hoog tijd om van studieplek te veranderen. De Gentse universiteit was een verademing. Geen geleuter meer over katholieke dogma's en over wat wel en niet mocht worden gelezen.

In Gent heb ik rechten en criminologie gestudeerd, nadien heb ik vijf jaar lang de wereld rondgezworven. Ik leefde, studeerde en werkte in Stockholm, Madison en Lausanne. In het wondermooie Lausanne aan de boord van de Lac Léman was ik meer dan drie jaar ambtenaar van de Zwitserse Confederatie. Het waren de meest luxueuze jaren van mijn leven, niet in het minst omwille van de intellectuele openheid die ik mocht ervaren. Met dank aan wijlen professor A.E. von Overbeck, de directeur van 'mijn' Institut Suisse de Droit Comparé, 'vonO' in de wandelgangen. Ondertussen schreef ik mijn doctoraatsverhandeling over een procesrechtelijk onderwerp, ik ontwierp wat in mijn ogen de meest toegankelijke en de best functionerende consumentenrechtbank zou zijn, dat was toen het procesrechtelijk onderwerp in de mode. In 1986 doctoreerde ik met succes aan mijn ei-

genste Gentse universiteit. Ik begon aan mijn stage als advocaat bij een Gents advocatenkantoor waarvan ik enkele jaren later vennoot werd. Meer dan dertig jaar ben ik aan de Gentse balie gebleven. Met plezier, maar ook met voortschrijdend inzicht in de menselijke natuur, voornamelijk in de minder goede kantjes ervan. Na tal van baliejaren is het vertrouwen van de gemiddelde advocaat in de mensheid tot een minimum herleid, maar de advocaat beseft dat niet of nauwelijks, opgesloten als hij of zij is in een juridisch milieu waar cynisme de norm is. Iemand moet die advocaat dus op dat cynisme wijzen, liefst op een doortastende manier, zonder omwegen of franjes, anders werkt de duiding niet. En daar heb ik eens te meer geluk gehad, want ik kwam Leen Van Troys tegen, toentertijd uitgever bij Standaard Uitgeverij, zeg maar bij imprint Manteau.

Ik had een eerste stuk manuscript van mijn eerste ‘legal thriller’ ingezonden, maar de uitgever raadde mij tot mijn ontzetting aan om alle zestig bladzijden in de prullenmand te werpen en opnieuw te beginnen. Mij werd onder meer een onverkooptbaar cynisme verweten. Na dat gesprek ben ik in mijn auto gestapt, richting Gent, naar mijn veilig advocatenkantoor, dat was althans de bedoeling. Maar ik verdwaalde hopeloos en toerde urenlang in de Antwerpse haven rond, volledig verrast en potentieel koleirig over het oordeel van de uitgever dat ik niet kon plaatsen.

Ik ben bijgedraaid, dat spreekt vanzelf, en ik heb er veel van geleerd. Ik besepte dat ik heel graag schreef, maar dat ik ook gelezen wilde worden. En dat ik dus concessies moest doen aan het lezerspubliek, want wat ik goed vond, was dat niet noodzakelijk in de ogen van de kritische lezer die vooral van een boek wil genieten. Zoals ik dat ook wil doen met de boeken die ik lees, ’s avonds, in mijn leeskamer, zonder gestoord te worden, met een trappist of een glas rode wijn, het doet er niet toe, als het maar smaakt, en als het maar bijdraagt aan mijn leesgenot. Uiteindelijk heb ik als ‘Marthe Maeren’ vijf ‘legal thrillers’ geschreven.

Dit zijn alvast twee elementen van het drieluik dat mij tot het schrijven van dit boek over de middeleeuwse inquisitie aanzette: ik heb een zwak voor procesrecht – de procesrechtelijke kant van de inquisitie die leentjebuurt speelde bij het Romeinse recht van het dito keizerrijk is buitengewoon interessant – en bovendien schrijf ik graag. Als ik niet kan schrijven, om welke reden dan ook, ben ik ongelukkig.

Maar er is nog een derde element, en dat heeft met mijn katholieke achtergrond te maken. Vrienden vragen mij waarom ik in dit boek eens te meer het katholieke

geloof onder de loep neem. Heb ik in mijn jeugd nog niet genoeg afgezien met priesters en nonnen? Wel, die vrienden begrijpen het niet. Natuurlijk ben ik als twintiger van mijn geloof gevallen, dat kon moeilijk anders. Al is geloven in wat de katholieke kerk – of een andere kerk – preekt, best wel comfortabel. De gelovige hoeft niet zelf na te denken, kan blindelings vertrouwen op wat hem of haar wordt voorgehouden, en is bovendien verzekerd van een plaats in het hiernamaals. Die hemelse plek zal dus niet voor mij zijn, als heftige anticlericaal heb ik de macht van de katholieke kerk bestreden. Macht is een sleutelwoord. Zoals tal van andere kerken heeft de kerk van Rome haar invloed en macht gebruikt om mensen te knechten, hun denkpatronen te beïnvloeden, zeg maar te beheersen, en dat geldt des te meer waar het vrouwen betreft. Ook nu nog worden vrouwen door de kerk van Rome onder de knoet gehouden, ze hebben geen toegang tot het priesterschap. Onwillekeurig moet ik denken aan mijn overgrootmoeder aan moederskant, die zestien kinderen baarde. Niet omdat ze dat zelf zo graag wilde, maar omdat de pastoor om de zes maanden langs kwam, en mijn overgrootouders berispte als een nieuwe zwangerschap te lang uitbleef. De christelijke kinderen Gods moesten immers de aarde bevolken. Wat er na die zestien zwangerschappen van het lichaam van mijn overgrootmoeder overbleef, was van geen belang. Het is een verhaal waar ik nog altijd chagrijnig van word.

Mijn heftig anticlericalisme heb ik ondertussen achter mij gelaten. Elke ‘anti’ vereist energie, veel energie, en die energie kan ik voor iets anders gebruiken. Voor het schrijven over de middeleeuwse inquisitie, bijvoorbeeld. Mijn afkeer voor alles wat zich een non, een broeder of een geestelijke noemt, heeft mettertijd plaats geruimd voor een soortement historisch besef, voor het bewustzijn dat het christendom van de voorbije millennia – zoals gestuurd door de kerk van Rome – mijn cultureel erfgoed uitmaakt, waar ik schatplichtig aan ben. Want hoe kan men een kerk of een museum bezoeken zonder te worden herinnerd aan de katholieke mythologie die over de eeuwen heen werd opgebouwd? Wie nog nooit van de Heilige Drievuldigheid heeft gehoord, trekt de wenkbrauwen op bij het zicht van die vreemde duif boven het hoofd van een onbekende man of vrouw. En wat te denken van het centrale tafereel in het Lam Gods in de Gentse Sint-Baafskathedraal, waar een schaap met mensenogen de dienst uitmaakt?

De eeuwenlange beïnvloeding van het Westerse denken door de kerk van Rome gaat overigens verder dan dat. Het katholieke gedachtengoed vormt vaak de onbewuste achtergrond van diegenen die zich van dat gedachtengoed bevrijd noemen.

Ze beseffen niet dat het Westerse ‘linkse’ schuldbesef waarbij alle gebeurtenissen naar de eigen schuld worden herleid – ‘woke’ is niet ver weg – geïnspireerd is door de katholieke schuldleer. We zijn immers allemaal schuldig, de erfzonde, weet u wel. Alleen Maria, de moeder van Jezus, ontsnapt eraan. Zij is ‘onbevlekt ontvangen’. Die onbevleete ontvangenis heeft dus niets te maken met haar beweerde maagdelijkheid, maar alles met het feit dat zij van de erfzonde werd vrijgesteld. Paus Pius IX kondigde dit in 1854 af in zijn bul *Ineffabilis Deus*. Het is een typisch voorbeeld van dogmatisme, zij het van een relatief onschuldige soort. Er zijn gevaarlijker dogma’s, zoals dat van de onfeilbaarheid van de paus, daterend uit 1870.

Genoeg over dogma’s, terug naar de essentie van dit voorwoord. Ik zie het katholieke erfgoed niet meer als bedreigend, dat is het ook niet meer in onze geïnciseerde Westerse wereld. Ik bekijk het als een gegeven dat ik vanop een zekere afstand kan bestuderen. Wel blijf ik religieus gestuurde machtsstructuren wantrouwen, en dat geldt niet enkel voor de christelijke variant.

Al met al heb ik meer dan drie jaar aan dit boek gewerkt. Het was het waard, het was ongemeen boeiend. Toch heeft de intensiteit van het studeer- en schrijfwerk mij verrast, ik had niet verwacht dat het zo tijdrovend zou zijn. Dat heeft deels te maken met de eindeloze zoektocht naar betrouwbare bronnen, vaak via het internet. Wikipedia was meer dan eens een startpunt, omwille van de bronvermeldingen onderaan het lemma. In veel gevallen vond ik er de publicatiegegevens van de basiswerken die ik wilde raadplegen. Dan moesten die basiswerken worden besteld, eens te meer via het internet. Dat vergde urenlang opzoekingswerk, het betrof dikwijls Franse of Angelsaksische publicaties die bovendien niet altijd recent waren.

De verwerking van al die teksten tot een leesbaar boek was een uitdaging. Het ging erom de middeleeuwse bronnen te presenteren op een manier die de teksten recht doet en hun eigenheid en historische context respecteert, zonder in academische muggenzifterij of saaie uitweidingen te vervallen. Dat klinkt makkelijker dan het is, want niets is zo moeilijk als een gecompliceerd onderwerp bevattelijk samen te vatten. Dit boek is dan ook het resultaat van schrijven en herschrijven, talloze malen, tot het aangename lectuur is geworden waarmee ik buiten kan komen zonder in affronten te vallen.

In de voorbije drie jaar heb ik veel geleerd, niet enkel over de feitelijke achtergrond van de middeleeuwse inquisitie. Minstens even belangrijk als die feitenkennis is het inzicht dat ik heb verworven in de geloofs- en denkpatronen van de mid-

deleeuwse mens. Dat inzicht helpt om de gebeurtenissen van de turbulente dertiende en veertiende eeuw te verklaren. Er op de een of andere manier zelfs enig begrip voor op te brengen, hoe bloederig en intolerant die tijd ook is geweest.

Het was een leerproces dat bleek toen ik de hoofdstukken van dit boek een laatste keer nalas. In mijn relaas over Dante's 'La Divina Commedia' verbaasde ik me nog over de houding van de beroemde schrijver die ketters in zijn hel plaatste, waar ze verkommerden in gloeiendhete graftomben. Ik vond het bevreemdend te moeten vaststellen dat een intellectueel zoals Dante zich niet verzette tegen het machtsapparaat van de inquisitie, tegen de systematische vervolging van andersdenkenden en de wanpraktijken die daarmee gepaard gingen. Nazicht van mijn teksten over andere middeleeuwse auteurs – zoals Jacques Fournier en Bernard Gui – maakte mij duidelijk dat mijn manier van denken was geëvolueerd. Mijn oordeel over die machtsmensen is in de loop van mijn drie schrijffaren minder streng geworden, wellicht omdat ik hun houding beter kan kaderen in het laatmiddeleeuwse denken dat hun leven en werk bepaalde. We zijn allemaal kinderen van onze tijd, wie weet wat mensen uit zeg maar de dertigste eeuw over ons hedendaags gedrag zullen denken. Misschien zullen zij onze manier om 'problemen' op te lossen even problematisch vinden als de brandstapels uit de middeleeuwen waarop mensen een gruwelijke dood stierven.

Er is overigens ook een niet-tijd-gerelateerde verklaring voor de houding van menig inquisiteur, en die verklaring wordt op briljante wijze verwoord in het 'gedicht' over de grootinquisiteur, in de beroemde roman 'De Gebroeders Karamazov' van Fjodor Dostojevski. Een auteur die tot de allergrootste romanciers aller tijden kan worden gerekend. Dostojevski situeert zijn verhaal over de grootinquisiteur in Sevilla in de zestiende eeuw. Tijdens de Spaanse inquisitie. Strikt genomen gaat die zogenaamde tweede inquisitie golf het bestek van dit boek te buiten. Want dit boek handelt over de middeleeuwse inquisitie, die de Spaanse inquisitie voorafging. Toch verdient de grootinquisiteur hier een plek. Het verhaal van Dostojevski overstijgt de Spaanse inquisitie, de grootinquisiteur is van alle tijden. Net zoals vervolging en executie van alle tijden zijn, een universeel gegeven.

Rest mij de aangename taak om enkele mensen te bedanken.

Dank aan Mieke Felix, zij ligt aan de verre basis van dit boek. Ik hoorde voor het eerst over de vervolging van de katharen in haar vertelling tijdens de Gentse Feesten in 2010 (of was het 2011?), in de kelder van het Hof van Ryhove aan de

Onderstraat, in het historische centrum van Gent. Haar latere cursus over de katharen bracht verdieping.

Dank aan Dorthy Bosman, die zo vriendelijk was om enkele hoofdstukken van dit boek te lezen en van commentaar te voorzien. Haar opmerkingen over bronnen en tijdslijnen waren bijzonder nuttig.

Dank aan François Decort, mijn buurman in Cadzand-Dorp. Onze gesprekken op het voetpad van de Mariastraat waren memorabel. Vaak waren ze een aanzet tot verder schrijven, over het Romeins recht, bijvoorbeeld.

Dank tenslotte aan uitgever Katrien De Vreese, voor haar rustige aanwezigheid en haar pertinente vragen over het concept van dit boek.

Ik heb mijn uiterste best gedaan om alles te checken en te dubbelchecken. Geheel foutloos is evenwel niet van deze wereld. Voor die eventuele fouten ben ik vanzelfsprekend zelf verantwoordelijk.

Bernadette Demeulenaere
Cadzand-Dorp, juni 2024

Inleiding

Lesen heisst, mit einem fremden Kopf statt des eigenem zu denken.

Arthur Schopenhauer, 1851

de middeleeuwse (of pauselijke) inquisitie / de Spaanse inquisitie / de Romeinse inquisitie / wat is een inquisitie? / de insteek van dit boek

Drie inquisities

Traditioneel onderscheidt men minstens drie inquisities: de middeleeuwse, de Spaanse, en de Romeinse.

De middeleeuwse (of pauselijke) inquisitie

De vroegste inquisitie is de middeleeuwse (of pauselijke) inquisitie, het onderwerp van dit boek. Deze inquisitie begon in het jaar 1231, toen paus Gregorius IX de eerste inquisiteurs rekruteerde binnen de pas opgerichte Orde der Predikheren, alias de dominicanen. Hij zou ook een beroep doen op de enkele jaren eerder gestichte Orde der Minderbroeders – de franciscanen – om de gelederen van de inquisitie te versterken.

De paus en zijn inquisitie viseerden aanvankelijk vooral de katharen en de waldenzen. Toen deze kettters grotendeels waren uitgeroeid of gevlucht, richtte de middeleeuwse inquisitie zich op andere slachtoffers, zoals de begijnen en de begarden, en de ‘radicale’ franciscanen die een waarachtige invulling probeerden te geven aan de armoederegel van Franciscus van Assisi.

Maar de middeleeuwse inquisitie was flexibel, ze leende haar diensten ook uit aan de wereldlijke macht. Denk maar aan de vervolging van de tempeliers. Deze militaire broederorde was opgericht om pelgrims naar het Heilige Land te beschermen, en was er in geslaagd substantiële rijkdommen te vergaren. Wat de ogen uitstak van de op macht beluste Franse koning Filips IV de Schone, die voortdurend geld nodig had om zijn hofhouding en zijn oorlogen te financieren. Hij schakelde de inquisitie in om zich van de Orde van de Tempeliers te ontdoen en haar rijkdommen te confisqueren. De executie in maart 1314 van Jacques de Molay, de oude grootmeester van de orde, behoort stilaan tot ons collectieve geheugen, met dank aan de talloze boeken die over zijn leven en dood werden geschreven. Op de brandstapel zou hij een vloek hebben uitgesproken. En, waarachtig, binnen het jaar stierven paus Clemens V én koning Filips IV de Schone, de eerste in april 1314, de tweede in november 1314. Deze gebeurtenissen hebben ongetwijfeld bijgedragen tot de mythevorming rond de tempeliers.

De Spaanse inquisitie

De Spaanse inquisitie is de meest beruchte van de drie inquisities. Deze inquisitie werd in 1478 opgericht en stond onder leiding van de Spaanse vorsten. De belangrijkste slachtoffers van deze tweede inquisitiegolf waren de joden van het Iberisch Schiereiland, meer bepaald de joden die zich tot het christendom hadden bekeerd en ervan werden verdacht oneigenlijke bekeerlingen te zijn. Al snel richtte de Spaanse inquisitie zich ook tegen de protestanten en al wie het katholieke gezag in vraag stelde. In onze contreien wordt de Spaanse inquisitie gelinkt aan de hertog van Alva, die in 1567 landvoogd van de Nederlanden werd. De hertog richtte de Raad van Beroerten op, beter bekend als de Bloedraad. De graven van Egmond en Horne hebben het geweten. Nadat ze op een huiselijk etentje bij de hertog waren uitgenodigd, werden ze door de Bloedraad veroordeeld, en op 5 juni 1568 geëxecuteerd op de Grote Markt in Brussel. De bloeddorstige reputatie van Alva was gevestigd. De Spaanse inquisitie zou formeel blijven bestaan tot in 1834.

De Romeinse inquisitie

De derde inquisitie is de Romeinse inquisitie, opgericht in 1542 door paus Paulus III. Deze inquisitie kaderde in de contrareformatie van de zestiende eeuw, en had

het voornamelijk gemunt op protestanten, humanisten en vrijdenkers. De *Index Librorum Prohibitorum* – de fameuze index van verboden boeken – stamt uit deze periode, en was een instrument van de inquisitie, hoewel de index lange tijd in een aparte Roomse administratie werd ondergebracht. De index zou in 1966 officieel worden afgeschaft, maar zou nog lang blijven nazinderen in de katholieke gemeente. De moeilijkheden die ik als adolescente ondervond om ‘The Power and the Glory’ van Graham Greene voor mijn examen te lezen (zie mijn voorwoord) zijn daar een illustratie van. Voor zover ik weet, is ‘The Power and the Glory’ (1940) nooit officieel op de index van verboden boeken beland, maar briefwisseling tussen Rome en Greene toont aan dat het niet veel heeft gescheeld of onze auteur had het lot gedeeld van Copernicus, Galileo, Maeterlinck, Sartre, en zovele anderen¹. Van de beknotting van ideeën gesproken. Het zal velen verbazen, maar de achterliggende organisatie van de Romeinse inquisitie bestaat nog altijd, in de vorm van de Congregatie voor de Geloofsleer, met zetel in het Vaticaan, op een steenworp van de Sint-Pietersbasiliek. Een van haar prefecten was niemand minder dan kardinaal Joseph Ratzinger, de latere paus Benedictus XVI.

Wat is een inquisitie?

Ik lijst enkele vaak voorkomende definities op:

- (i) De inquisitie is een uitzonderingsrechtbank, een tribunaal dat kettters opspoorde en berechtte.
- (ii) De inquisitie is een machtsapparaat dat eeuwenlang terreur zaaide in West-Europa.
- (iii) De inquisitie is een gerechtelijke procedure, geïnspireerd op het Romeinse recht dat in de twaalfde-dertiende eeuw werd herontdekt. Sinds de val van het West-Romeinse rijk in de 5^e eeuw werd in de Westerse wereld in principe de accusatorische rechtspraak toegepast, waarbij slechts een procedure werd ingesteld na beschuldiging door een medeburger. In het recht van het Romeinse keizerrijk daarentegen was een inquisitoriale procedure in gebruik, waarbij de overheid overtreders van de wet actief kon opsporen en berechten, zonder dat een medeburgerlij-

ke beschuldiging nodig was. De kerk van Rome heeft handig op de herontdekking van deze inquisitoriale procedure ingespeeld om de inquisitie vorm te geven.

Al deze omschrijvingen geven facetten van de inquisitie weer. Toch ben ik, omwille van de duidelijkheid, een andere definitie genegen. Daarbij wordt de ‘inquisitie’ opgevat als het systeem waarbinnen inquisiteurs worden belast met het ambt van *inquisitio hereticae pravitatis*, het ‘onderzoek naar het verderf van de ketterij’². De ‘inquisitie’ gaat in mijn ogen dan ook van start met de aanstelling van (middeleeuwse) inquisiteurs die kettters dienden te ontdekken én te vervolgen.

De insteek van dit boek

Middeleeuwse schrijvers en hun geschriften zijn de insteek van deel 2 van dit boek. Op een sporadische uitzondering na, betreft het schrijvers die een belangrijke rol in de middeleeuwse inquisitie hebben gespeeld, als slachtoffer van die inquisitie, dan wel als voorloper of bedienaar ervan. Kerkjurist Gratianus en zijn ‘Decretum’ komen aan bod, net zoals bisschop Jacques Fournier en zijn ‘inquisitieregisters’. Ook paus Clemens V en zijn bul ‘Vox in excelso’ maken hun opwachting. Aan de overkant van de geschiedenis figureren Franciscus van Assisi en zijn ‘Testament’, Marguerite Porete en ‘Le miroir des âmes simples’, en Hadewijch en haar ‘Visioenen’. Maar de pleiade gaat van start met Dante Alighieri, een schrijver die men niet zo onmiddellijk in dit verband zou verwachten. Alhoewel. Het zevende hoofdstuk wordt dan weer ingevuld door Fjodor Dostojevski en zijn ‘Grootinquisiteur’, zij vormen een waardig (weliswaar niet middeleeuws) slotakkoord.

De geschriften van onze middeleeuwers bieden een rechtstreekse inblik in de wereld van hun auteurs. Een wereld die mijlenver verwijderd is van ons denken dat, wanneer toegepast op de middeleeuwen, de geschiedenis dreigt te misvormen, naar ons eigen beeld en gelijkenis. Want in onze geläiciseerde Westerse wereld is nog nauwelijks begrip voor een middeleeuwse logica die in grote mate door het christelijke erfgoed werd geïnspireerd. Gratianus beroept zich in zijn ‘Decretum’ op oud- en nieuwtestamentische redeneringen om zijn canonieke rechtsregels te schragen. Jacques Fournier doet zijn uiterste best om de Jood Baruch ervan te overtuigen dat Jezus Christus de goddelijke en de menselijke natuur in zich verenigt. Marguerite Porete en Hadewijch zijn (wellicht) allebei begijnen en vrijge-

vochten vrouwen. De ene schrijft een diep-mystiek boek waarmee ze op de brandstapel belandt, de andere pleegt erotische verzen met Jezus in de mannelijke hoofdrol. Franciscus van Assisi preekt verregaande armoede naar het voorbeeld van dezelfde Jezus en zijn apostelen, en wordt getekend door stigmata die getuigen van de wonden die Jezus opliep aan het kruis. Het is ongemeen boeiend, ook al vraagt het een inspanning om de oude teksten te lezen en te duiden.

Onze middeleeuwse schrijvers vragen om de nodige context. In deel 1 van dit boek schets ik dan ook de historische achtergrond van de middeleeuwse inquisitie. Ik heb het onder meer over de katharen en de redenen waarom deze vredelievende geloofsgroep door de kerk van Rome als bedreigend werd ervaren. Zo bedreigend dat de pausen canonieke regelgeving uitbouwden, zoals de bul³ *Ad abolendam* uit 1184, waarin de basis werd gelegd voor de latere inquisitie, en de bul *Ad extirpenda* uit 1252, die het gebruik van tortuur autoriseerde. Zo bedreigend ook dat paus Innocentius III in 1208 een kruistocht tegen de katharen lanceerde, waarbij honderden zoniet duizenden katharen het leven lieten, al dan niet op de brandstapel. Zo bedreigend, tenslotte, dat paus Gregorius IX in 1231 de inquisitie in het leven riep, en de pas gestichte bedelordes van dominicanen en franciscanen belastte met het vuile inquisitiewerk dat de uiteindelijke uitroeiing van de ketterij beoogde. In zekere zin is de middeleeuwse inquisitie dan ook het orgelpunt van een systeem van vervolging dat zodanig werd geperfectioneerd dat het nog maar weinig ruimte liet voor andersdenkenden, laat staan voor andersdenkenden die de autoriteit van de kerk van Rome in vraag durfden te stellen. Het verloop van een proces van de inquisitie is daar de perfecte illustratie van.

In een voorafgaande historische situering van de middeleeuwse inquisitie konden ook enkele notoire figuren niet ontbreken, omdat ze als zodanig in de hoofdmoot van dit boek niet aan hun trekken komen. Ik denk meer bepaald aan Robert le Bougre, die het in de beginjaren van de inquisitie schopte tot grootinquisiteur en in de Champagnestreek een waar schrikbewind voerde, met uitlopers tot in het toenmalige graafschap Vlaanderen. Van een totaal andere orde is de Amerikaan Henry Charles Lea die aan het einde van de negentiende eeuw een standaardwerk schreef over de middeleeuwse inquisitie, een werk dat nog altijd gelezen én becommentarieerd wordt. De man was niet onbesproken, al zeker niet in katholieke kringen, maar verdient meer dan een bronvermelding in voetnoot.